

Strategic Dimensions Influencing the Determination of the Theater of War of the Islamic Republic of Iran

Mahdi Arefian

Ph.D. Candidate in Strategic Defense Sciences, Supreme National Defense University, Tehran, Iran.

Email: mhdyarfyan2@gmail.com

Shahram Norouzani

Assistant Professor and Faculty Member, Supreme National Defense University, Tehran, Iran.

Keyomars Heydari

Associate Professor of Strategic Defense Sciences, Farabi University, Iran.

Mohammad Hossein Ghanbari Jahromi

Assistant Professor of Strategic Defense Sciences, Imam Hossein Comprehensive University, Tehran, Iran.

Abstract

Determining the theater of war constitutes one of the fundamental aspects of military strategy and is influenced by a wide range of strategic, operational, and geographical factors. Recent developments in contemporary warfare, together with the growing need for a more comprehensive understanding of these determinants in strategic planning, have further highlighted the importance of this issue. This study aims to identify the strategic factors influencing the determination of the theater of war of the Islamic Republic of Iran through the identification and prioritization of the principal strategic dimensions, components, and sub-components that contribute to strengthening national deterrence and military preparedness. To achieve this objective, content analysis and case study methods were employed, drawing upon historical and contemporary evidence alongside the perspectives of military experts and strategic planners to identify and analyze the relevant factors. The research adopted a mixed-methods (qualitative–quantitative) approach within a descriptive-analytical framework. Data were collected through semi-structured interviews with a purposively selected sample of forty participants holding master's or doctoral degrees and occupying strategic positions or senior military ranks. Data analysis, based on mean score ranking, was used to prioritize the identified dimensions, components, and sub-components. The findings indicate that the most influential strategic dimensions are doctrine and strategy, military capabilities, and geography. The highest-priority components include geostrategic location, preemptive strike capability, and counter-threat operations, while the most significant sub-components comprise border security, sustainable defense funding, and the development of indigenous defense technologies

Keywords: Theater of War; Military Strategy; Military Geography; Strategic Framework

ابعاد راهبردی مؤثر بر تعیین صحنه جنگ جمهوری اسلامی ایران

مهدی عارفیان

دانشجوی دکتری رشته علوم دفاعی راهبردی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

Email: mhdyarfyan2@gmail.com

شهرام نوروزانی

استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

کیومرث حیدری

دانشیار علوم دفاعی راهبردی دانشگاه فارابی، تهران، ایران

محمدحسین قنبری چهارمی

استادیار، علوم دفاعی راهبردی، دانشگاه جامع امام حسین (ع)، تهران، ایران

چکیده

تعیین صحنه جنگ یکی از مهم‌ترین جنبه‌های راهبرد نظامی است که تحت تأثیر عوامل متعددی قرار دارد. تحولات اخیر در صحنه‌های جنگی و نیاز به درک عمیق‌تر این عوامل برای برنامه‌ریزی‌های استراتژیک، ضرورت بررسی این موضوع را بیش از پیش آشکار کرده است. هدف این پژوهش، شناسایی عوامل راهبردی مؤثر بر صحنه جنگ جمهوری اسلامی ایران از طریق شناسایی و اولویت‌بندی عوامل راهبردی مؤثر، شامل ابعاد، مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌های کلیدی است که می‌توانند به تقویت بازدارندگی و آمادگی نظامی کشور کمک کنند. در این راستا، از روش تحلیل محتوا و بررسی موردی استفاده شده و داده‌های تاریخی و معاصر، همراه با نظرات کارشناسان نظامی و استراتژیست‌ها، برای شناسایی و تحلیل این عوامل مورد بهره‌برداری قرار گرفته‌اند. پژوهش با رویکرد آمیخته (کمی-کیفی) و روش توصیفی-تحلیلی انجام شد. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختارمند با جامعه آماری ۴۰ نفره (دارای مدرک ارشد و دکترا، با مشاغل راهبردی و درجات نظامی) جمع‌آوری شد. تحلیل داده‌ها با استفاده از میانگین نمرات، ابعاد، مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌ها را اولویت‌بندی کرد. یافته‌ها نشان داد که ابعاد اصلی شامل دکترین و راهبردها، توانایی‌ها و جغرافیا بالاترین اهمیت را دارند. مؤلفه‌های کلیدی شامل موقعیت جغرافیایی، حمله پیش‌دستانه و مقابله با تهدیدات و زیرمؤلفه‌هایی نظیر تأمین امنیت مرزها، بودجه پایدار نظامی و توسعه فناوری‌های بومی از اولویت‌های راهبردی هستند.

کلیدواژه‌ها: صحنه جنگ، راهبرد نظامی، جغرافیای نظامی، الگوی راهبردی.

مقدمه

تعیین صحنه جنگ یکی از مهم‌ترین و پیچیده‌ترین جنبه‌های راهبرد نظامی است که بر نتایج درگیری‌ها و جنگ‌ها تأثیر بسزایی دارد. صحنه جنگ، به‌عنوان محیطی که در آن عملیات نظامی صورت می‌گیرد، تحت تأثیر عوامل متعددی قرار دارد که می‌توانند روند و نتیجه نبرد را تغییر دهند. این عوامل که شامل جنبه‌های جغرافیایی، سیاسی، فناوری، انسانی و استراتژیک هستند، نقش تعیین‌کننده‌ای در برنامه‌ریزی و اجرای عملیات نظامی ایفا می‌کنند. در دنیای امروز، با توجه به تحولات سریع در فناوری‌های نظامی، تغییرات ژئوپلیتیکی و ظهور تهدیدات نوین، درک عمیق این عوامل بیش از پیش اهمیت یافته است.

صحنه جنگ به‌عنوان یک مفهوم چندبُعدی، تحت تأثیر عوامل مختلفی قرار دارد که هر یک می‌توانند به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم بر روند عملیات نظامی اثر بگذارند. این عوامل می‌توانند شامل موقعیت جغرافیایی، توان نظامی، سیاست‌های دفاعی، تهدیدات فناورانه، رهبری و استراتژی‌های نظامی باشند. به‌عنوان مثال، موقعیت جغرافیایی یک کشور می‌تواند تعیین‌کننده تاکتیک‌های دفاعی یا تهاجمی باشد، درحالی‌که توان نظامی و فناوری‌های پیشرفته می‌توانند برتری استراتژیک را به‌همراه داشته باشند. همچنین، رهبری مؤثر و استراتژی‌های نظامی هوشمندانه می‌توانند در شرایط بحرانی، تفاوت‌های چشمگیری ایجاد کنند.

با توجه به پیچیدگی‌های موجود در صحنه‌های جنگی مدرن که شامل جنگ‌های نامتقارن، حملات سایبری و استفاده از هوش مصنوعی است، نیاز به یک چهارچوب جامع برای تحلیل و درک این عوامل بیش از پیش احساس می‌شود. این مقاله به دنبال شناسایی و تحلیل این عوامل کلیدی است تا بتواند به فرماندهان و سیاست‌گذاران نظامی کمک کند تا تصمیمات آگاهانه‌تری در زمینه برنامه‌ریزی و اجرای عملیات نظامی اتخاذ کنند.

اهمیت تعیین صحنه جنگ در راهبرد نظامی به حدی است که می‌تواند سرنوشت یک ملت را رقم بزند. تاریخ پر است از نمونه‌هایی که در آن‌ها، درک نادرست یا نادیده گرفتن عوامل مؤثر بر صحنه جنگ، به شکست‌های فاجعه‌بار منجر شده است. به‌عنوان مثال، در جنگ جهانی دوم، موقعیت جغرافیایی روسیه و زمستان سخت آن، نقش مهمی در شکست

آلمان نازی ایفا کرد. همچنین، در جنگ‌های معاصر، فناوری‌های پیشرفته مانند پهپادها و سیستم‌های دفاع سایبری، صحنه جنگ را به‌طور کامل دگرگون کرده‌اند.

در دنیای امروز، با توجه به تحولات سریع در فناوری و تغییرات ژئوپلیتیکی، ضرورت دارد که فرماندهان و استراتژیست‌های نظامی با دقت بیشتری به تحلیل ابعاد مؤثر بر صحنه جنگ بپردازند. این مقاله با هدف پُرکردن خلأ موجود در ادبیات نظامی، به بررسی این عوامل می‌پردازد و تلاش می‌کند تا چهارچوبی جامع برای تحلیل صحنه جنگ ارائه دهد. این چهارچوب می‌تواند به‌عنوان یک ابزار کاربردی برای برنامه‌ریزی‌های نظامی و تصمیم‌گیری‌های استراتژیک مورد استفاده قرار گیرد.

علاوه بر این، با توجه به این‌که صحنه جنگ در آینده احتمالاً پیچیده‌تر و چندبعدی‌تر خواهد شد، این مقاله می‌تواند به‌عنوان یک منبع مرجع برای محققان و دانشجویان حوزه مطالعات نظامی و استراتژیک مورد استفاده قرار گیرد. در نهایت، امید است که این پژوهش بتواند به ارتقای دانش و آگاهی در زمینه تعیین صحنه جنگ و بهبود قابلیت‌های نظامی کشورها کمک کند.

۱. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های پیشین که شامل منابع متنوعی مانند مقالات نشریات، رساله و مقالات خارجی بودند را بررسی کردیم. این‌ها عواملی مانند موقعیت جغرافیایی، توانایی‌های نظامی، دکترین نظامی و تهدیدات نوین را در تعیین صحنه جنگ جمهوری اسلامی ایران بررسی کرده‌اند. به‌عنوان مثال مطالعاتی مانند «عوامل و ویژگی‌های نسل چهارم جنگ‌ها مؤثر بر صحنه جنگ آینده» و «ماهیت صحنه جنگ ترکیبی آینده احتمالی علیه ج.ا.ایران» نشان داده‌اند که چگونه تهدیدات ترکیبی و فناوری‌های نظامی بر صحنه جنگ تأثیر می‌گذارند. این یافته‌ها در جدول به‌صورت دسته‌بندی‌شده آورده شده‌اند تا ارتباط آن‌ها با موضوع اصلی و جامعیت منابع به‌خوبی نمایش داده شود.

با وجود تحلیل‌های عمیق در پژوهش‌های پیشین، هیچ‌کدام به‌طور خاص الگویی جامع برای تعیین صحنه جنگ جمهوری اسلامی ایران ارائه نکرده‌اند. این شکاف، ضرورت تحقیق حاضر را نشان می‌دهد. همچنین، ابزارها و مدل‌هایی مانند «اولویت‌بندی استراتژی‌ها» و «هستان‌شناسی بومی نظامی» که در تحقیقات قبلی مطرح شده‌اند، در جدول به‌عنوان پایه‌هایی برای تدوین این الگو ذکر شده‌اند. این جدول به شما کمک می‌کند تا به‌سرعت یافته‌های کلیدی و نقاط ضعف موجود را مشاهده کرده و از آن‌ها برای تحلیل یا برنامه‌ریزی استفاده کنید.

جدول ۱: پیشینه پژوهش

عنوان پژوهش	نویسندگان	سال	شرح پژوهش	ارتباط
مؤلفه‌های اثرگذار بر کشف و مقابله با هواپیمای بدون سرنشین	اردشیر محمدی، حسین نواده توپچی	۱۴۰۱	بررسی مؤلفه‌های کشف و مقابله با هواپیماهای بدون سرنشین و ارائه الگویی برای پدافند هوایی	هم‌راستا با زیرمؤلفه تقویت پدافند هوایی
حدود صحنه جنگ	گروه پژوهشی گلوبال سکيوریتی	۱۴۰۱	بررسی حدود صحنه جنگ کشورهای مختلف (روسیه، آمریکا، چین، هند)	ارائه ادبیات کاربردی برای درک عوامل راهبردی ج.ا.ایران
کاربرد اولویت‌بندی استراتژی‌های تعیین‌کننده صحنه نبرد	اکبر مرادیان، سهیل امامیان، حمیدرضا اسدنژاد کلخوران	۱۴۰۰	اولویت‌بندی استراتژی‌های تعیین‌کننده صحنه نبرد با روش AHP و بازی جنگ	هم‌راستا با دکترین و راهبردها
عوامل و ویژگی‌های نسل چهارم جنگ‌ها مؤثر بر صحنه جنگ آینده	محسن رضایی، احمدرضا پوردستان، غلامعلی رشید	۱۳۹۹	بررسی عوامل و ویژگی‌های جنگ‌های نسل چهارم با تکنیک دلفی و نظرات ۲۲ خبره	شناسایی عوامل مؤثر بر صحنه جنگ آینده، هم‌راستا با توانایی‌ها و دکترین
مؤلفه‌ها و ویژگی‌های فرماندهی و کنترل هوشمند در صحنه نبرد	محسن رضایی، غلامعلی رشید، احمدرضا پوردستان	۱۳۹۹	بررسی مؤلفه‌های تصمیم‌گیری، اقدام، مشاهده و توجیه در فرماندهی و کنترل هوشمند	مرتبط با زیرمؤلفه‌های اجرای عملیات اطلاعاتی و آمادگی نظامی
تبیین دکترین نظامی صحنه جنگ آینده جمهوری اسلامی ایران با استفاده از تجارب دفاع مقدس	احمدرضا پوردستان	۱۳۹۹	تبیین دکترین نظامی با استفاده از تجارب دفاع مقدس و پیشنهاد کنترل درگیری و ضربه متقابل	هم‌راستا با دکترین، راهبردها و حمله پیش‌دستانه

عنوان پژوهش	نویسندگان	سال	شرح پژوهش	ارتباط
ارائه یک مدل تحلیل رفتار دشمن با استفاده از مدل‌های مخفی مارکوف	مرتضی بابایی، حمیدرضا لشکریان، مجید شیخ محمدی	۱۳۹۸	تحلیل رفتار دشمن با مدل‌های مخفی مارکوف و مشاهدات جنگ الکترونیک	مرتبط با زیرمؤلفه اجرای عملیات اطلاعاتی دقیق
شناسایی و اولویت‌بندی نوع تهدیدات در صحنه جنگ‌های آینده	علی طاهری هشی، حبیب اله دهقان، علیرضا نادری	۱۳۹۷	شناسایی و اولویت‌بندی تهدیدات جنگ‌های آینده با روش AHP-TOPSIS	مرتبط با مؤلفه مقابله با تهدیدات
تولید یک هستان‌شناسی بومی نظامی به‌عنوان زیرساخت معنایی سامانه‌های فرماندهی	لیلا ثروتی، محمدرضا ولوی، مریم حورعلی	۱۳۹۷	توسعه هستان‌شناسی صحنه نبرد در سه زیرمجموعه نظامی، جغرافیایی و ملاحظات غیرنظامی	مرتبط با مؤلفه‌های توانایی‌ها و موقعیت جغرافیایی
الگوی توانمندسازی عمومی فرماندهی در صحنه جنگ‌های آینده جمهوری اسلامی ایران	علیرضا شیخ، مهدی صمیمی	۱۳۹۶	بررسی ابعاد توانمندسازی فرماندهی با تحلیل راهبردی، دانش و مهارت، بصیرت و تصمیم‌گیری	مرتبط با دکترین و راهبردها
ماهیت صحنه جنگ ترکیبی آینده احتمالی علیه جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴	علی ستاری‌خواه، امیرهوشنگ خادم دقیق	۱۳۹۵	بررسی تهدیدات جنگ ترکیبی در عرصه‌های نظامی، نیابتی، براندازی نرم، تحریم و جنگ اطلاعاتی-امنیتی	هم‌راستا با مؤلفه‌های مقابله با تهدیدات و دکترین
طراحی رهنامه بازدارندگی همه‌جانبه جمهوری اسلامی ایران در چشم‌انداز بیست‌ساله	محمدحسین قنبری جهرمی	۱۳۹۰	تحلیل آسیب‌های تاکتیکی، تکنیکی و پشتیبانی یگان‌های زرهی در جنگ‌های آینده	مرتبط با بودجه پایدار نظامی و آمادگی
عوامل مؤثر در انتخاب صحنه‌های عملیاتی در هشت سال دفاع مقدس	غلامعلی رشید، هادی مرادپیری	۱۳۸۹	شناسایی عوامل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی، سیاسی و جغرافیایی در انتخاب صحنه‌های عملیاتی دفاع مقدس	مرتبط با مؤلفه‌های موقعیت جغرافیایی و توانایی‌ها
تبیین عوامل مؤثر در انتخاب صحنه‌های عملیات جمهوری اسلامی ایران با رویکرد جنگ‌های آینده	قدیر نظامی، هادی پیری	۱۳۸۹	بررسی عوامل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی، سیاسی و جغرافیایی در انتخاب صحنه‌های عملیات	هم‌راستا با موقعیت جغرافیایی، توانایی‌ها و دکترین
تعیین عوامل مؤثر بر انتخاب صحنه جنگ جمهوری اسلامی ایران در ۸ سال دفاع مقدس	هادی مرادپیری	۱۳۸۹	شناسایی عوامل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی، سیاسی و جغرافیایی در انتخاب صحنه جنگ	هم‌راستا با موقعیت جغرافیایی و توانایی‌ها

عنوان پژوهش	نویسندگان	سال	شرح پژوهش	ارتباط
سرویس چیدمان هوشمند سنسورها در پایش صحنه نبرد	عبدالحسین علی‌پور، مهدی فشارکی، بهزاد مشیری	۱۳۸۸	بهینه‌سازی چیدمان سنسورها برای پایش صحنه نبرد با الگوریتم ژنتیک و شبکه عصبی	مرتبط با زیرمؤلفه اجرای عملیات اطلاعاتی
تبیین صحنه‌های عملیات در جنگ‌های گذشته	هادی مراد پیری	۱۳۸۸	بررسی صحنه‌های عملیات در جنگ‌های گذشته و تطبیق آن‌ها با شرایط	کمک به درک بهتر عوامل جغرافیایی و نظامی
راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس و دریای عمان در مقابله با تهدید	سعید ملک‌زاده	۱۳۸۶	بررسی راهبرد دفاعی ایران در خلیج فارس و تقویت بنیه دفاعی	مرتبط با مقابله با تهدیدات و موقعیت جغرافیایی

۲. مفهوم‌شناسی

۲-۱. راهبرد

مفهوم راهبرد ابتدا در حوزه نظامی شکل گرفت و به تدریج به قلمروهای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و علمی گسترش یافت. این مفهوم در طول تاریخ تحول یافته و تحت تأثیر دیدگاه‌ها و مکاتب مختلف، تعاریف متنوعی پیدا کرده است. راهبرد به عنوان ایده، نقشه یا روش اجرایی تعریف می‌شود که با ایجاد ارتباط منطقی بین فعالیت‌ها، دستیابی به اهداف را ممکن می‌سازد (حبیبی، ۱۳۹۲: ۸). این مفهوم در چهار سطح ملی، نظامی، عملیاتی و تاکتیکی طبقه‌بندی شده و برای تأمین اهداف آرمانی، نظامی یا عملیاتی به کار می‌رود. چگینی (۱۳۸۳: ۲۱) راهبرد را تعیین اهداف بلندمدت و تخصیص منابع برای نیل به آن‌ها می‌داند و همچنین آن را علم و هنر بهره‌گیری از نیروهای سیاسی، اقتصادی و نظامی در جنگ و صلح برای افزایش احتمال پیروزی توصیف می‌کند (چگینی، ۱۳۷۴: ۳۶۳). کالینز (۱۳۸۳: ۵۳) راهبرد را نقشه عملیاتی برای دستیابی به نتیجه مطلوب می‌بیند.

۲-۲. راهبرد دفاعی

راهبرد دفاعی به عنوان بخشی از راهبرد ملی، فراتر از قلمرو نظامی بوده و به کاربرد قدرت ملی شامل مؤلفه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی برای تأمین اهداف امنیت ملی مرتبط است. اندیشمندان نظامی در تعریف راهبرد دفاعی اتفاق نظر ندارند؛ اما اکثراً آن را به استفاده از ابعاد قدرت ملی برای دستیابی به اهداف نظامی (کالینز، ۱۳۸۳: ۷۹)، بسیج قدرت ملی برای کنترل طرف مقابل (بیلیس و همکاران، ۱۳۸۳: ۲۷)، یا طرحی برای استفاده هماهنگ از ابزارهای نظامی و غیرنظامی در راستای اهداف امنیت ملی مانند حفظ تمامیت ارضی و استقلال (تهامی، ۱۳۸۴: ۳۳) تعریف می‌کنند.

۳-۲. راهبرد نظامی

راهبرد نظامی، به طور خاص، علم و هنر استفاده از نیروهای نظامی برای تأمین اهداف سیاسی از طریق کاربرد یا تهدید به زور است (رستمی، ۱۳۸۴: ۷۸). چگینی (۱۳۷۴: ۳۶۳) آن را طراحی و هدایت عملیات نظامی برای حمایت از سیاست‌های ملی تعریف می‌کند. این راهبرد بر استفاده مؤثر از توان نظامی برای دستیابی به اهداف امنیت ملی تمرکز دارد.

۲-۳-۱. مبانی و اصول طرح‌ریزی و تدوین راهبرد نظامی در ج.ا. ایران

- ❖ تدابیر و رهنمودهای رهبر کبیر انقلاب امام خمینی (ره)؛
- ❖ فرامین و رهنمودهای فرماندهی معظم کل قوا امام خامنه‌ای (ره)؛
- ❖ دکترین نظامی، سیاست‌های کلی نظام و قانون اساسی کشور؛
- ❖ راهنمای سیاسی طرح‌ریزی صادره از شورای عالی امنیت ملی؛
- ❖ مطالعه و بررسی روابط بین‌الملل و محیط امنیتی حال و آینده منطقه و جهان (تجزیه و تحلیل روابط بین‌الملل با توجه به عوامل به وجود آورنده تهدیدها)؛
- ❖ تعهدهای بین‌المللی و عضویت در پیمان‌های منطقه‌ای و جهانی؛

- ❖ الگوی تسلیحاتی و ساختار سازمانی حال و برنامه‌های آینده ارتش‌های جهان (فناوری‌های جدید تسلیحاتی)؛
- ❖ ویژگی‌های جنگ‌های آینده (جنگ پیشرفته) (باقری، ۱۳۸۷: ۶۷).

۲-۳-۲. عوامل مؤثر بر شکل‌دهی راهبرد نظامی

- ❖ بررسی روند پیشرفت علوم و فناوری؛
- ❖ بررسی وضعیت کلی ارتش‌های جهان؛
- ❖ بررسی تهدیدها؛
- ❖ ارزیابی توان و آمادگی رزمی نیروهای مسلح کشور؛
- ❖ بررسی و ارزیابی توان فنی و صنعتی صنایع نظامی موجود و آینده نیروهای مسلح و کشور؛
- ❖ ارزیابی وضعیت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جاری و آینده نیروهای مسلح و کشور و روند توسعه ملی (باقری، ۱۳۸۷: ۳۷).

۲-۴. مفهوم جنگ

واژه جنگ در زبان فارسی به معنای نبرد، پیکار و کشتار میان افراد یا دولت‌ها و در زبان انگلیسی (War) از ریشه آنگلو ساکسون به معنای آشفتگی و نزاع است. جنگ مترادف با رزم، قتال، نبرد، غزوه و حرب بوده و در روابط بین‌الملل به اقدامات خصمانه میان کشورها با استفاده از نیروهای مسلح اطلاق می‌شود که از جنگ تمام‌عیار (با سلاح‌های هسته‌ای، شیمیایی، زیستی) تا جنگ محدود (با سلاح‌های متعارف) را در برمی‌گیرد (مطالعه گروهی، ۱۳۹۷). کلاوزیتس جنگ را ادامه سیاست با ابزار خشونت تعریف می‌کند که هدف آن وادار کردن دشمن به پذیرش اراده طرف مقابل است.

ماه‌پیکر (۱۳۹۵: ۲۳۶) جنگ را نبردی می‌داند که تمام توان نظامی طرفین از طریق زمین، دریا و هوا برای پیروزی به‌کار گرفته می‌شود.

جنگ به منازعه مسلحانه سازمان‌یافته، طولانی‌مدت و همراه با خشونت شدید، گسیختگی اجتماعی و تلفات سنگین اشاره دارد که بین دولت‌ها، ملت‌ها، یا گروه‌ها رخ می‌دهد. اصطلاح جنگ به صورت سنتی به درگیری‌هایی با ابعاد قابل ملاحظه و خصومت‌های درازمدت محدود می‌شد، اما امروزه معنای آن گسترش یافته و شامل اعمال قهرآمیز برای تحمیل اراده یک دولت بر دیگری است. جنگ از نظر مادی به استفاده از زور و خشونت نظامی بدون محدودیت زمانی و مکانی دلالت دارد و مفاهیمی مانند جنگ روانی و جنگ سرد از آن متمایز هستند. جنگ در سه سطح تعریف می‌شود:

سطح راهبردی (استراتژیک): شامل تصمیم‌گیری‌های سیاسی برای هدف‌گذاری جنگ، تخصیص منابع و تعیین آغاز یا پایان جنگ. این سطح اهداف سیاسی و استراتژیک را مشخص می‌کند.

سطح عملیاتی: حد واسط بین سطوح راهبردی و تاکتیکی است که شامل طراحی، فرماندهی و اجرای عملیات نظامی علیه دشمن می‌شود. فرماندهان عالی در این سطح عمل می‌کنند.

سطح تاکتیکی: جوهر نظامی جنگ است که اجرای عملیات نظامی در رویارویی با دشمن را در برمی‌گیرد. نتایج تاکتیکی بر عملیات کلان و اهداف سیاسی تأثیر تعیین‌کننده دارد (مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، ۱۳۹۵).

۲-۵. صحنه جنگ

صحنه جنگ به منطقه جغرافیایی (خشکی، دریا، هوا و فضا) اطلاق می‌شود که عملیات جنگی در آن انجام می‌شود یا ممکن است انجام گیرد. این مفهوم شامل مناطقی است که مستقیماً با درگیری‌های نظامی مرتبط بوده و تحت فرماندهی یک فرمانده عالی قرار دارد (رضائی، ۱۳۹۴). صحنه جنگ می‌تواند از مرزهای یک کشور فراتر رفته و بسته به توانمندی‌ها و راهبردهای آن، در مناطق دوردست تعریف شود. برای مثال، آمریکا صحنه‌های جنگ خود را در خاورمیانه، جنوب شرق آسیا یا اروپا تعیین می‌کند و ایران می‌تواند خلیج فارس، دریای

عمان، دریای خزر، یا غرب آسیا (لبنان) را به عنوان صحنه جنگ خود تعریف نماید (افشردی، ۱۴۰۰)

رستمی: صحنه جنگ تمام گستره‌ای است که عملیات جنگی در آن اجرا می‌شود و ممکن است چند صحنه وجود داشته باشد (رستمی، ۱۳۸۶).

وزارت دفاع آمریکا: شامل منطقه عملیات (رزم) و منطقه ارتباطات (مدیریت و کنترل) است (دکترین ارتش آمریکا، ۲۰۱۱).

کلاوزویتس: به عنوان تئاتر جنگ، مشابه کلوزیوم روم باستان، منطقه‌ای است که درگیری در آن رخ داده و اطراف آن عاری از جنگ است (Clausewitz.com).

افشردی (تعریف مبنایی): صحنه جنگ جغرافیای طبیعی است که یک کشور با توجه به توانمندی‌های خود برای استفاده از ابزار نظامی در راستای منافع ملی تعریف می‌کند. این صحنه می‌تواند فراتر از مرزهای کشور باشد (افشردی، ۱۴۰۰).

مفهوم عملیاتی: صحنه جنگ یک مفهوم نظامی است که برای کشورهای با قدرت جهانی (رده یک و دو) قابل تعریف است، نه بازیگران غیردولتی. این منطقه باید خودکفا بوده و از نظر لجستیکی و عملیاتی برای پشتیبانی عملیات در عمق آماده باشد. برای مثال، در سناریوی احتمالی جنگ آمریکا با ایران، برد موشک‌های ایرانی (تا ۳۰۰۰ کیلومتر یا حتی ۱۰۰۰۰ کیلومتر با فناوری کره شمالی) می‌تواند صحنه جنگ را گسترش دهد (منزوی، ۱۳۸۳: ۳۵). صحنه جنگ در سطح راهبردی طرح‌ریزی شده و نحوه به کارگیری منابع ملی را برای دستیابی به اهداف جنگ مشخص می‌کند (مراد پیری، ۱۳۹۵).

۲-۵-۱. ویژگی‌های صحنه جنگ به پنج نکته اساسی اشاره دارد:

۱. خودکفایی عملیاتی: دارای پایگاه‌های پشتیبانی دائمی برای عملیات در عمق؛
۲. محدودیت جغرافیایی: تنها شامل مناطقی است که با جنگ مرتبطاند و ممکن است بخشی از کشورها در صحنه جنگ در وضعیت غیرجنگی باشند؛
۳. مشترک و چندملیتی: عملیات معمولاً با همکاری نیروهای چند کشور انجام می‌شود؛

۴. انعطاف‌پذیری: محدوده صحنه جنگ ممکن است با پیشروی یا عقب‌نشینی تغییر کند (پوردستان و بیگ‌بیلندی، ۱۴۰۰: ۹۰)؛
۵. سطح راهبردی: صحنه جنگ عالی‌ترین سطح طراحی و هدایت جنگ است که تمام منابع قدرت (سیاسی، اقتصادی، نظامی، فرهنگی) هماهنگ می‌شوند (پوردستان و بیگ‌بیلندی، ۱۴۰۰: ۱۰۴).

۲-۵-۲. عوامل و نکات قابل توجه در انتخاب صحنه جنگ

۱. سطح قدرت ملی کشور؛
۲. میزان و سطح قدرت نظامی؛
۳. پراکنش جغرافیایی منافع حیاتی کشور؛
۴. وضعیت جغرافیای نظامی و ژئواستراتژیک کشور و منطقه؛
۵. سیاست‌های کلی دفاعی و سیاست امنیت ملی کشور متأثر از باورها، اعتقادات و فرهنگ کشور؛
۶. رویکردها و روابط بین کشور و همسایگان و منطقه؛
۷. تهدیدات خارجی کشور و گسترش جغرافیایی آن در پیرامون کشور؛
۸. راهبرد دفاعی کشور؛
۹. میزان انسجام ملی، وحدت ملی، ثبات و امنیت داخلی، استحکام قدرت داخلی
۱۰. موازنه قدرت نظامی در منطقه؛
۱۱. خودکفایی صحنه جنگ به لحاظ عملیاتی؛
۱۲. شرایط جغرافیایی به گونه‌ای باشد که بتوان پایگاه پشتیبانی دائمی برای پشتیبانی عملیات در عمق فراهم کرد. به همین دلیل صحنه جنگ باید تنها آن قسمت از مناطق یا کشورهایی را که با جنگ مرتبط‌اند در برگیرد؛ این در حالی است که یک قسمت از صحنه در شرایط جنگی قرار دارد و ممکن است بقیه کشورهایی که در صحنه هستند در وضعیت جنگی نباشند. (افشردی، ۱۴۰۰)

❖ عوامل مؤثر بر صحنه جنگ

۱. تصور مردم از نیروهای نظامی حاضر در منطقه؛
۲. تصور مردم از جنگ در سرزمین خود؛
۳. اراده ملی درخصوص موضوع جنگ؛
۴. طرفین جنگ؛
۵. مدت و شدت جنگ؛
۶. اطلاعات از دشمن؛
۷. توان رزمی و اثر آن بر راه‌کنش‌های آفندی و پدافندی؛
۸. امکان تجدیدسازمان؛
۹. میزان اثرگذاری سیاست بر جنگ؛
۱۰. مراکز آمادگرسانی، میزان آماد و نحوه آمادگرسانی؛
۱۱. محل تخلیه مجروحان؛
۱۲. نحوه جذب و جایگزینی نیروهای نظامی؛
۱۳. وجود متحدان نظامی (رضائی، ۱۳۹۴).

❖ مأموریت و مسئولیت نیروهای مسلح ایران در صحنه جنگ

- طرح‌ریزی صحنه جنگ راهبردی است. نحوه به‌کارگیری و سازمان‌دهی نیروهای مسلح و مجموعه امکانات کشور را برای رسیدن به اهداف مشخص می‌کند؛
- تعیین اهداف نظامی؛
- مشخص کردن محدوده صحنه‌های عملیات؛
- نحوه تبدیل اهداف سیاسی به نظامی؛
- اجرای عملیات روانی؛
- اجرای عملیات سایبری؛
- اجرای عملیات ویژه راهبردی؛

➤ استفاده از متحدین (طرح‌ریزی راهبردی نظامی و هدایت صحنه جنگ و عملیات، سردار سرلشکر پاسدار دکتر محمد حسین افشردی، ۱۳۹۸).

۲-۵-۳. تاربخچه صحنه جنگ

اصطلاح «صحنه جنگ» از «تئاتر جنگ» در انگلیسی گرفته شده که به کلوزیوم روم باستان اشاره دارد، جایی که گلدایاتورها در میدانی مشخص می‌جنگیدند (Keegan, 1993) در گذشته، درگیری‌ها محلی و با تاکتیک‌های فردی بود؛ اما با ظهور آتش توپخانه، ارتش‌های منظم و مفاهیم جدید مانند صحنه عملیات و راهبرد جنگ، صحنه جنگ پیچیده‌تر شد (Department of Defense, 2019).

۲-۵-۴. صحنه جنگ کشورهای خاص

روسیه: پس از جنگ سرد، صحنه جنگ روسیه به سرزمین‌های قاره‌ای اروپا، آب‌های مرزی و هوا-فضا محدود شد، با حفظ قدرت نظامی هسته‌ای.

چین: از جنگ دریایی در اقیانوس آرام (دوران جنگ جهانی) به پدافند داخلی با پنج صحنه جنگ (غربی، جنوبی، شرقی، شمالی، مرکزی) تغییر یافت (Yoshihara, 2023).

آمریکا: به صحنه‌های جنگ جهانی با شش فرماندهی (شمال، جنوب، آفریقا، اقیانوس هند و آرام، اروپا، مرکزی) رسیده است. عملیات چندملیتی، C4ISR و پایگاه‌های جهانی، صحنه جنگ را چندبُعدی کرده است (دکترین نیروهای مسلح آمریکا، ۲۰۰۷).

انگلستان: صحنه جنگ چندبُعدی شامل حوزه‌های فیزیکی، سایبری و اطلاعاتی است. تأکید بر جنگ هیبریدی، فناوری‌های نوین (هوش مصنوعی، اینترنت اشیا) و همکاری با ناتو دارد (دکترین دفاعی انگلستان، ۱۳۸۷).

پاکستان: صحنه جنگ شامل خشکی (کشمیر، بلوچستان، مناطق قبیله‌ای)، دریا (دریای عمان) و حوزه‌های سایبری و هسته‌ای است. همکاری با چین (CPEC) و تأثیرات آمریکا و ناتو صحنه را پیچیده کرده است (Schofield, 2010; Rafiq, 2017).

۳. روش‌شناسی پژوهش

این مقاله برگرفته از رساله دکتری با موضوع طراحی الگوی راهبردی تعیین صحنه جنگ جمهوری اسلامی ایران است. این پژوهش از نوع کاربردی و توسعه‌ای است. تحقیقات توسعه‌ای به دنبال بسط مفاهیم و شناسایی ابعاد تعیین صحنه جنگ هستند. این پژوهش به توسعه دانش در زمینه علوم نظامی کمک می‌کند و نتایج آن به‌طور مستقیم برای تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران دفاعی کشور قابل استفاده است. به همین دلیل، این نوع تحقیق به‌عنوان یک رویکرد کاربردی و توسعه‌ای انتخاب شده است تا هم نیازهای علمی و هم نیازهای عملی در حوزه دفاع کشور را برآورده کند.

از نظر ماهیت و روش، این تحقیق توصیفی-تحلیلی با رویکرد آمیخته (کمی-کیفی) است. رویکرد آمیخته به دلیل توانایی آن در ارائه فهم جامع‌تر و عمیق‌تر از موضوع تحقیق، یعنی ابعاد مؤثر بر تعیین صحنه جنگ، انتخاب شده است. در بخش کیفی، از تحلیل محتوا برای بررسی اسناد و انجام مصاحبه‌های نیمه‌ساختارمند با خبرگان نظامی استفاده شده است. این روش امکان کدگذاری و دسته‌بندی نظام‌مند داده‌های کیفی را فراهم می‌کند. در بخش کمی، از روش هم‌بستگی برای تحلیل داده‌های به‌دست آمده از پرسش‌نامه بهره گرفته شده است تا روابط بین متغیرها و اولویت‌بندی موضوعات اثرگذار بر صحنه جنگ مشخص شود. این ترکیب روش‌ها به توصیف دقیق، تحلیل عمیق و شناسایی ابعاد تعیین صحنه جنگ ایران کمک کرده و تصویر جامعی از آن ارائه می‌دهد.

روش انجام این پژوهش به این صورت بود که ابتدا با فیش‌برداری از مطالعات کتابخانه‌ای، بررسی اسناد و مدارک ابعاد، مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌های مؤثر بر تعیین صحنه جنگ احصا شد و سپس به تأیید صاحب‌نظران و متخصصان فن رسید که با این عمل تأییدیه احراز و تثبیت اجزای الگو صورت گرفت. برای اعتبارسنجی الگو؛ با استفاده از معادلات ساختاری تفسیری، روابط پیچیده میان عناصر این الگو، با روش هم‌بستگی (با استفاده از تعیین ضرایب مسیر) مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و سرانجام با استفاده از نرم‌افزار PLS آزمون پایایی الگو (آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی) گرفته شد؛ نهایتاً الگو با استفاده از آزمون SRMR (ریشه

میانگین‌های مجذورهای خطاهای باقی مانده)، برازش شد. یقیناً با توجه به حجم جامعه آماری از آماری توصیفی و استنباطی در تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده شد. نوع آمار به کاررفته در این تحقیق از نوع ناپارامتریک و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از آمارهای توصیفی (مثل فراوانی، میانگین و...) و از آماری‌های استنباطی (مثل ضریب تعیین استاندارد، ضریب تعیین مسیر، بار عاملی و غیره) استفاده می‌شود. مقدار بار عاملی مورد قبول در این تحقیق بیش از ۰/۶ در نظر گرفته شد.

۳-۱. جامعه آماری

جامعه آماری این تحقیق شامل ۵۰ نفر از خبرگان نظامی با ویژگی‌های زیر است:

- ❖ سابقه خدمت در مشاغل راهبردی یا جایگاه سرلشکری و بالاتر.
 - ❖ تجربه علمی و تحقیقاتی در علوم دفاعی با رویکرد نظامی.
 - ❖ تجربه عملی در صحنه‌های نبرد دفاع مقدس یا پس از آن.
 - ❖ دارا بودن مدرک دکتری یا تدریس در علوم دفاعی راهبردی.
- این جامعه آماری به دلیل تخصص و تجربه بالای افراد در حوزه نظامی انتخاب شده است. مشخصات دقیق جامعه آماری به شرح زیر است:
- ❖ مدرک تحصیلی: ۱۷ نفر دارای مدرک ارشد، ۲۳ نفر دارای مدرک دکتری؛
 - ❖ شغل راهبردی (براساس سابقه): ۸ نفر با ۵ تا ۱۰ سال، ۴ نفر با ۱۱ تا ۱۶ سال، ۶ نفر با ۱۷ تا ۲۱ سال، ۱۵ نفر با ۲۲ تا ۳۰ سال و ۷ نفر با بیش از ۳۰ سال سابقه؛
 - ❖ درجه نظامی: ۱۱ نفر با درجه امیر/سردار، ۲۵ نفر با درجه سرهنگ، ۴ نفر کارمند؛
 - ❖ هیئت علمی: ۲۴ نفر عضو هیئت علمی نیستند، ۱۶ نفر عضو هیئت علمی هستند.

۳-۲. حجم نمونه آماری و روش نمونه‌گیری

نمونه آماری نماینده جامعه آماری است و ویژگی‌های کلیدی آن را منعکس می‌کند. در این پژوهش:

مرحله کیفی: نمونه‌گیری به روش هدفمند تا رسیدن به اشباع نظری انجام شده است. این روش به انتخاب افرادی با بیشترین اطلاعات و تجربه مرتبط با موضوع تحقیق منجر شد. مرحله کمی: با توجه به حجم کم جامعه آماری (۴۰ نفر)، نمونه‌گیری به روش تمام‌شمار انجام شد، به این معنا که کل جامعه آماری (۴۰ نفر) به‌عنوان نمونه انتخاب شدند. این ۴۰ نفر دارای ویژگی‌های زیر هستند:

❖ سابقه خدمت در مشاغل راهبردی یا جایگاه سرلشکری و بالاتر؛

❖ مدرک دکتری یا تدریس در علوم دفاعی راهبردی؛

❖ سابقه فرماندهی یگان‌های عمده (قرارگاه و بالاتر)؛

❖ شناخت کامل از تهدیدات نظامی علیه ایران.

انتخاب روش تمام‌شمار در بخش کمی به‌دلیل حجم محدود جامعه آماری و ضرورت استفاده از تمامی داده‌های موجود انجام شده است.

۳-۳. روش‌ها و ابزارهای گردآوری اطلاعات

گردآوری اطلاعات در این پژوهش به دو روش کتابخانه‌ای و میدانی انجام شده است:

❖ روش‌ها و ابزارهای کتابخانه‌ای

مطالعه: بررسی کتب، رساله‌ها، مقالات و تحقیقات نظری با استفاده از فیش‌برداری برای تدوین مبانی نظری و ادبیات تحقیق. بررسی اسناد: تحلیل اسناد علمی و رسمی موجود در کتابخانه‌ها و سازمان‌های مرتبط با صحنه جنگ. وبگاه‌های اینترنتی: استفاده از منابع معتبر آنلاین برای تکمیل اطلاعات نظری.

❖ روش‌ها و ابزارهای میدانی

مصاحبه: مصاحبه‌های نیمه‌ساختارمند با ۴۰ نفر از خبرگان نظامی با استفاده از فرم‌های مصاحبه تأییدشده توسط اساتید راهنما و مشاور انجام شد. پرسش‌نامه: پرسش‌نامه‌ای براساس یافته‌های فصل دوم (ابعاد و مؤلفه‌های صحنه جنگ) طراحی شد. پس از دریافت نظرات

خبرگان و اصلاحات لازم، پرسش‌نامه نهایی بین ۴۰ نفر از جامعه نمونه توزیع شد. پاسخ‌ها با مقیاس ۶ نمره‌ای (از ۱: بدون تأثیر تا ۶: بسیار زیاد) جمع‌آوری و تحلیل شدند.

❖ روش تحلیل داده‌ها

تحلیل داده‌ها در دو بخش کیفی و کمی انجام شده است:

بخش کیفی: داده‌های به‌دست‌آمده از مصاحبه‌ها و اسناد با استفاده از تحلیل محتوا کدگذاری و دسته‌بندی شدند تا موضوعات اصلی شناسایی شوند. بخش کمی: داده‌های پرسش‌نامه با استفاده از روش هم‌بستگی تحلیل شدند. میانگین نمرات برای اولویت‌بندی موضوعات اثرگذار بر صحنه جنگ محاسبه شد. پرسش‌نامه‌ها توسط ۴۰ نفر از خبرگان تکمیل شدند و پاسخ‌ها با مقیاس ۶ نمره‌ای (۱: بدون تأثیر، ۶: بسیار زیاد) ارزیابی شدند. این فرایند امکان شناسایی ابعاد راهبردی را فراهم کرد.

۴. تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش

در این پژوهش ۴۰ نفر از خبرگان نظامی به سؤالات زیر نمره داده و از Q1 تا Q81 هر زیر مؤلفه نمره میانگین خود را به دست آورد و با استفاده از نمرات ۳ زیر مؤلفه، نمره مؤلفه آن به دست آمد. با استفاده از نمره سه مؤلفه مشخص هر بعد، نمره بعد آن نیز مشخص شد.

جدول ۲: نمرات دریافتی ابعاد، مؤلفه‌ها و زیر مؤلفه‌ها

5/675	Q1	تقویت سیستم‌های دفاعی مرزی	سیاست دفاعی	سیاست‌ها
4/9	Q2	هماهنگی با نیروهای متحد در منطقه		
5/55	Q3	بهبود زیرساخت‌های نظامی داخلی	5/375	
5/675	Q4	مشارکت در پیمان‌های نظامی و اقتصادی	سیاست تعامل	
5/275	Q5	توسعه روابط استراتژیک با بازیگران کلیدی	بین‌المللی	
4/8	Q6	مدیریت بحران‌های دیپلماتیک	5/250	5/333
5/55	Q7	سرمایه‌گذاری در پروژه‌های زیربنایی	سیاست‌های توسعه‌محور	
5/225	Q8	توسعه آموزش نظامی تخصصی		
5/35	Q9	ایجاد صنایع نظامی مستقل	5/375	
5/875	Q10	تبدیل شدن به قدرت نظامی بازدارنده	چشم‌انداز ملی	آرمان‌ها
5/2	Q11	حفاظت از استقلال سیاسی و تمامیت ارضی		

5/125	Q12	حفظ امنیت پایدار داخلی	5/400	ارزش‌های اساسی	5/411
5/65	Q13	رعایت اصول اخلاقی در نبرد متناسب با اعتقادات	5/433		
5/25	Q14	تکیه بر توان داخلی و نیروی انسانی			
5/4	Q15	تقویت وحدت ملی			
5/675	Q16	کمک به حل بحران‌های بین‌المللی	اهداف جهانی	5/400	دکترین و راهبردها
5/15	Q17	مشارکت در مأموریت‌های صلح سازمان ملل	5/125		
5/375	Q18	حفاظت از منافع منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای کشور			
4/925	Q19	ایجاد خط دفاعی پایدار در عرصه‌های مختلف دفاعی	دفاع سرزمینی	5/667	5/439
5/55	Q20	تقویت نیروهای مردمی در دفاع از سرزمین			
4/9	Q21	تجهیز یگان‌های مرزی با فناوری پیشرفته			
5/825	Q22	اجرای عملیات اطلاعاتی دقیق قبل از حمله			
5/625	Q23	استفاده از نیروهای واکنش سریع	حمله پیش‌دستانه	5/525	جغرافیا
5/55	Q24	پیشگیری از گسترش تهدیدات به عمق کشور			
5/625	Q25	توسعه توانایی جنگ‌های سایبری			
5/5	Q26	تقویت نیروهای ویژه برای عملیات محدود	مقابله با تهدیدات	5/733	5/414
5/45	Q27	مقابله با جنگ روانی و تبلیغاتی دشمن			
5/7	Q28	کنترل مسیرهای تجاری و منابع استراتژیک			
5/525	Q29	بهره‌برداری از موقعیت ترانزیتی منطقه	موقعیت جغرافیایی	5/225	تهدیدات
5/975	Q30	تأمین امنیت مرزهای آبی و خاکی	چالش‌های جغرافیایی		
4/9	Q31	مقابله با عبورهای غیرمجاز در مناطق مرزی			
5/225	Q32	توسعه زیرساخت‌ها در مناطق سخت‌گذر			
5/55	Q33	مدیریت بحران‌های طبیعی و اقلیمی	5/225	5/283	5/358
5/125	Q34	تأمین لجستیک و سوخت در شرایط آب‌وهوایی سخت	آب‌وهوا		
5/875	Q35	ایجاد پایگاه‌های نظامی مقاوم در مناطق نامساعد			
4/85	Q36	مدیریت تأثیرات اقلیم بر عملیات نظامی			
5/45	Q37	شناسایی منابع تهدید از سوی بازیگران متخاصم	تهدیدات خارجی	5/400	توانائی‌ها
5/7	Q38	تقویت سیستم‌های پدافند هوایی	تهدیدات داخلی		
5/05	Q39	مقابله با مداخلات نظامی مستقیم			
5/7	Q40	مقابله با شورش‌ها و ناآرامی‌های داخلی			
4/9	Q41	جلوگیری از نفوذ عناصر خرابکار به ساختار نظامی	5/400	5/275	توان نظامی
5/6	Q42	مدیریت تبلیغات و جنگ روانی			
5/025	Q43	مقابله با حملات سایبری			
5/9	Q44	توسعه فناوری‌های بومی شالوده شکن			
4/9	Q45	کاهش وابستگی به واردات تجهیزات نظامی	5/275	توان نظامی	توانائی‌ها
5/4	Q46	افزایش نیروی انسانی و تخصصی نظامی			
5/65	Q47	به‌روزرسانی تجهیزات و فناوری‌های رزمی			

5/05	Q48	ایجاد ظرفیت واکنش سریع در بحران‌ها	5/367	توان اقتصادی
5/975	Q49	تأمین بودجه پایدار نظامی		
4/975	Q50	وجود زیرساخت‌های خودکفایی در صنایع دفاعی		
5/325	Q51	بهره‌برداری از منابع طبیعی برای تأمین هزینه‌های دفاعی	5/425	5/428
5/675	Q52	توسعه پژوهش‌های نظامی		
4/975	Q53	همکاری با مراکز علمی و دانشگاهی		
5/825	Q54	بومی‌سازی فناوری‌های پیشرفته دو منظوره	5/492	رقابت
4/9	Q55	تقویت پیمان‌های نظامی دو یا چندجانبه		
5/275	Q56	برگزاری مانورهای نظامی مشترک		
5/575	Q57	همراهی در زمینه امنیت جمعی	5/250	مناسبات با همسایگان
5/075	Q58	مدیریت تعارضات از طریق دیپلماسی		
5/95	Q59	آماده‌سازی نظامی برای مقابله با تهدیدات بالقوه		
5	Q60	ایجاد بازدارندگی راهبردی	5/342	5/303
5/4	Q61	تشکیل ائتلاف‌های نظامی		
5/6	Q62	حمایت از کشورهای دوست در برابر تهدیدات مشترک		
4/95	Q63	تقویت تجارت منطقه‌ای با اهداف دفاعی	5/317	منافع ملی
5/925	Q64	تقویت نظارت بر مناطق مرزی		
4/95	Q65	مقابله با تهدیدات تجزیه‌طلبانه		
5/3	Q66	بهبود استقرار نیروهای امنیتی	5/392	استقلال سیاسی
5/675	Q67	کاهش وابستگی به کشورهای خارجی		
5/025	Q68	افزایش توان چانه‌زنی در دیپلماسی		
5/775	Q69	حمایت از سیاست‌های داخلی بدون دخالت خارجی	5/492	5/397
4/925	Q70	تضمین جریان منابع حیاتی در زمان بحران		
5/35	Q71	کاهش وابستگی اقتصادی به دشمنان		
5/65	Q72	توسعه صنایع نظامی بومی	5/308	بازدارندگی
5/1	Q73	تقویت توان موشکی و پدافندی		
5/775	Q74	نمایش قدرت نظامی در مانورهای بین‌المللی		
4/975	Q75	ایجاد شبکه اطلاعاتی گسترده برای شناسایی تهدیدات	5/283	اهداف
5/425	Q76	برنامه‌ریزی برای مدیریت منابع انسانی در صحنه جنگ		
5/7	Q77	اجرای عملیات دقیق و سریع		
5/125	Q78	استفاده از تاکتیک‌های نوین جنگی	5/417	5/353
5/875	Q79	بازسازی زیرساخت‌های تخریب شده		
4/85	Q80	ایجاد سازوکارهای کمک به آسیب‌دیدگان جنگ		
5/35	Q81	مدیریت روابط بین‌المللی برای حفظ صلح	5/358	

۴-۱. تجزیه و تحلیل کمی ابعاد پرسش نامه (توصیفی و استنباطی)

در جداول زیر آمار توصیفی نظیر (فراوانی-درصد فراوانی-میانگین) و آمار استنباطی ابعاد پرسش نامه نظیر (میان، میانگین، خطای معیار میانگین، دامنه، ماکسیموم و مینیموم، واریانس، انحراف معیار) مورد تحلیل و پردازش قرار می گیرد و با توجه به مقادیر به دست آمده ابعاد مؤثر در تعیین صحنه جنگ تعیین می شوند.

۴-۲. تجزیه و تحلیل بُعد سیاست-آرمان-دکترین و راهبردها

به منظور پاسخ گویی به سؤال (ابعاد الگوی راهبردی تعیین صحنه جنگ چیست؟) از جامعه آماری جداول زیر مطرح گردید آمار توصیفی و استنباطی ابعاد اثرگذار بر تعیین صحنه جنگ پردازش و تحلیل شده است. در این پژوهش ۴۰ نفر از خبرگان نظامی به سؤالات زیر نمره داده اند.

جدول ۳: میانگین ابعاد اثرگذار بر تعیین صحنه جنگ

		بُعد نهم	بُعد هشتم	بُعد هفتم	بُعد ششم	بُعد پنجم	بُعد چهارم	بُعد سوم	بُعد دوم	بُعد اول
N	Valid	۴۰	۴۰	۴۰	۴۰	۴۰	۴۰	۴۰	۴۰	۴۰
	Missing	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	میانگین بعدها	۵/۳۵	۵/۳۹	۵/۳۰	۵/۴۲	۵/۳۵	۵/۴۱	۵/۴۳	۵/۴۱	۵/۳۷

جدول ۴: فراوانی و درصد فراوانی ابعاد اثرگذار بر تعیین صحنه جنگ

ردیف	مؤلفه		خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	خیبر	جمع	میانگین
۱	سیاست‌ها	فراوانی	۱۷۱	۱۴۶	۳۹	۲	۰	۲	۳۶۰	۵/۳۳
		درصد فراوانی	۴۸	۴۰	۱۱	۰/۵	۰	۰/۵	۱۰۰	
۲	آرمان‌ها	فراوانی	۱۷۵	۱۶۰	۲۳	۲	۰	۰	۳۶۰	۵/۴
		درصد فراوانی	۴۸	۴۴	۶	۲	۰	۰	۱۰۰	
۳	دکترین و راهبردها	فراوانی	۱۹۴	۱۳۲	۳۲	۲	۰	۰	۳۶۰	۵/۴۳
		درصد فراوانی	۵۴	۳۷	۸/۵	۰/۵	۰	۰	۱۰۰	

جدول ۵: آمار استنباطی ابعاد اثرگذار بر تعیین صحنه جنگ

ردیف	مؤلفه	حاصلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	حاصلی کم	کم	جمع	میانگین
۱	سیاست‌ها	۱۷۱	۱۴۶	۳۹	۲	۰	۲	۳۶۰	۵/۳۳
	درصد فراوانی	۴۸	۴۰	۱۱	۰/۵	۰	۰/۵	۱۰۰	
۲	آرمان‌ها	۱۷۵	۱۶۰	۲۳	۲	۰	۲	۳۶۰	۵/۴
	درصد فراوانی	۴۸	۴۴	۶	۲	۰	۰	۱۰۰	
۳	دکترین و راهبردها	۱۹۴	۱۳۲	۳۲	۲	۰	۲	۳۶۰	۵/۴۳
	درصد فراوانی	۵۴	۳۷	۸/۵	۰/۵	۰	۰	۱۰۰	

۴-۲-۱. توصیف و تفسیر

بُعد اول: با توجه به جدول فوق نتایج به‌دست‌آمده از فراوانی و درصد فراوانی و میانگین گویای این مطلب است که از تعداد ۴۰ نفر جامعه آماری مقدار ۴۸ درصد پاسخ خیلی زیاد مقدار ۴۰ درصد پاسخ زیاد را انتخاب نموده‌اند، بنابراین نتایج حاصله گویای این مطلب است که مقدار ۸۸ درصد جامعه آماری معتقدند بُعد سیاست از بُعدهای تأثیرگذار بر تعیین صحنه جنگ است.

بُعد دوم: با توجه به جدول فوق نتایج به‌دست‌آمده از فراوانی و درصد فراوانی و میانگین گویای این مطلب است که از تعداد ۴۰ نفر جامعه آماری مقدار ۴۸ درصد پاسخ خیلی زیاد مقدار ۴۴ درصد پاسخ زیاد را انتخاب نموده‌اند، بنابراین نتایج حاصله گویای این مطلب است که مقدار ۹۲ درصد جامعه آماری معتقدند بُعد آرمان‌ها در نبرد از بُعدهای تأثیرگذار بر تعیین صحنه جنگ است.

بُعد سوم: با توجه به جدول فوق نتایج به‌دست‌آمده از فراوانی و درصد فراوانی و میانگین گویای این مطلب است که از تعداد ۴۰ نفر جامعه آماری مقدار ۵۴ درصد پاسخ خیلی زیاد مقدار ۳۷ درصد پاسخ زیاد را انتخاب نموده‌اند، بنابراین نتایج حاصله گویای این مطلب است که مقدار ۹۱ درصد جامعه آماری معتقدند بُعد دکترین و راهبردها از بُعدهای تأثیرگذار بر تعیین صحنه جنگ است.

۳-۴. تجزیه و تحلیل بعد جغرافیا- تهدیدات- توانایی‌ها

به منظور پاسخ‌گویی به سؤال (ابعاد الگوی راهبردی تعیین صحنه جنگ چیست؟) از جامعه آماری جداول زیر مطرح گردید آمار توصیفی و استنباطی ابعاد اثرگذار بر تعیین صحنه جنگ پردازش و تحلیل شده است. در این پژوهش ۴۰ نفر از خبرگان نظامی به سؤالات زیر نمره داده‌اند.

جدول ۶: فراوانی و درصد فراوانی ابعاد اثرگذار بر تعیین صحنه جنگ

ردیف	مؤلفه	توانایی‌ها	تهدیدات	جغرافیا	میانگین	انحراف معیار	حداکثر	حداقل	نمره
۴	جغرافیا	فراوانی	۱۸۹	۱۳۳	۳۶	۲	۰	۰	۳۶۰
		درصد فراوانی	۵۲/۵	۳۷	۱۰	۰/۵	۰	۰	۱۰۰
۵	تهدیدات	فراوانی	۱۷۶	۱۳۹	۴۳	۲	۰	۰	۳۶۰
		درصد فراوانی	۴۹	۳۹	۱۱/۵	۰/۵	۰	۰	۱۰۰
۶	توانایی	فراوانی	۱۸۷	۱۴۱	۳۱	۱	۰	۰	۳۶۰
		درصد فراوانی	۵۲	۳۹	۸/۸	۰/۲	۰	۰	۱۰۰

جدول ۷: آمار استنباطی مؤلفه‌های اثرگذار بر تعیین صحنه جنگ

		جغرافیا	تهدیدات	توانایی‌ها
N	Valid	40	40	40
	Missing	0	0	0
Mean		5.4139	5.3583	5.4278
Std. Error of Mean		.05233	.05731	.04898
Median		5.4444	5.4444	5.4444
Mode		5.44	5.44 ^a	5.44
Std. Deviation		.33094	.36244	.30975
Variance		.110	.131	.096
Range		1.56	1.56	1.44
Minimum		4.44	4.44	4.56
Maximum		6.00	6.00	6.00

۴-۳-۱. توصیف و تفسیر

بُعد چهارم: با توجه به جدول فوق نتایج به دست آمده از فراوانی و درصد فراوانی و میانگین گویای این مطلب است که از تعداد ۴۰ نفر جامعه آماری مقدار ۵۲/۵ درصد پاسخ خیلی زیاد مقدار ۳۷ درصد پاسخ زیاد را انتخاب نموده‌اند، بنابراین نتایج حاصله گویای این مطلب است که مقدار ۸۹/۵ درصد جامعه آماری معتقدند بُعد جغرافیا از بُعدهای تأثیرگذار بر تعیین صحنه جنگ است.

بُعد پنجم: با توجه به جدول فوق نتایج به دست آمده از فراوانی و درصد فراوانی و میانگین گویای این مطلب است که از تعداد ۴۰ نفر جامعه آماری مقدار ۴۹ درصد پاسخ خیلی زیاد مقدار ۳۹ درصد پاسخ زیاد را انتخاب نموده‌اند، بنابراین نتایج حاصله گویای این مطلب است که مقدار ۸۸ درصد جامعه آماری معتقدند بُعد تهدیدات در نبرد از بُعدهای تأثیرگذار بر تعیین صحنه جنگ است.

بُعد ششم: با توجه به جدول فوق نتایج به دست آمده از فراوانی و درصد فراوانی و میانگین گویای این مطلب است که از تعداد ۴۰ نفر جامعه آماری مقدار ۵۲ درصد پاسخ خیلی زیاد مقدار ۳۹ درصد پاسخ زیاد را انتخاب نموده‌اند، بنابراین نتایج حاصله گویای این مطلب است که مقدار ۹۱ درصد جامعه آماری معتقدند بُعد توانایی‌ها از بُعدهای تأثیرگذار بر تعیین صحنه جنگ است.

۴-۴. تجزیه و تحلیل بعد مناسبات با همسایگان - منافع ملی - اهداف

به منظور پاسخ‌گویی به سؤال (ابعاد الگوی راهبردی تعیین صحنه جنگ چیست؟) از جامعه آماری جداول زیر مطرح گردید آمار توصیفی و استنباطی ابعاد اثرگذار بر تعیین صحنه جنگ پردازش و تحلیل شده است. در این پژوهش ۴۰ نفر از خبرگان نظامی به سؤالات زیر نمره داده‌اند.

جدول ۸: فراوانی و درصد فراوانی ابعاد اثرگذار بر تعیین صحنه جنگ

ردیف	مؤلفه	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۷	مناسبات با همسایگان	۱۵۸	۱۵۵	۴۵	۱	۰	۰	۳۶۰	۵/۳۰
	درصد فراوانی	۴۴	۴۳	۱۲/۵	۰/۵	۰	۰	۱۰۰	
۸	منافع ملی	۱۸۷	۱۳۱	۴۰	۲	۰	۰	۳۶۰	۵/۳۹
	درصد فراوانی	۵۲	۳۶/۵	۱۱	۰/۵	۰	۰	۱۰۰	
۹	اهداف	۱۷۰	۱۴۹	۳۹	۲	۰	۰	۳۶۰	۵/۳۸
	درصد فراوانی	۴۷,۵	۴۱	۱۱	۰,۵	۰	۰	۱۰۰	

جدول ۹: آمار استنباطی مؤلفه‌های اثرگذار بر تعیین صحنه جنگ

		مناسبات با همسایگان	منافع ملی	اهداف
N	Valid	40	40	40
	Missing	0	0	0
Mean		5.3028	5.3972	5.3528
Std. Error of Mean		.06163	.06032	.05639
Median		5.3333	5.4444	5.3333
Mode		5.33	5.44	5.33
Std. Deviation		.38979	.38150	.35663
Variance		.152	.146	.127
Range		1.78	1.56	1.56
Minimum		4.22	4.44	4.33
Maximum		6.00	6.00	5.89

۴-۴-۱. توصیف و تفسیر

بعد هفتم: با توجه به جدول فوق نتایج به‌دست‌آمده از فراوانی و درصد فراوانی و میانگین گویای این مطلب است که از تعداد ۴۰ نفر جامعه آماری مقدار ۴۴ درصد پاسخ خیلی زیاد مقدار ۴۳ درصد پاسخ زیاد را انتخاب نموده‌اند، بنابراین نتایج حاصله گویای این مطلب است که مقدار ۸۷ درصد جامعه آماری معتقدند بعد مناسبات با همسایگان از بعدهای تأثیرگذار بر تعیین صحنه جنگ است.

بُعد هشتم: با توجه به جدول فوق نتایج به دست آمده از فراوانی و درصد فراوانی و میانگین گویای این مطلب است که از تعداد ۴۰ نفر جامعه آماری مقدار ۵۲ درصد پاسخ خیلی زیاد مقدار ۳۶,۵ درصد پاسخ زیاد را انتخاب نموده اند، بنابراین نتایج حاصله گویای این مطلب است که مقدار ۸۸,۵ درصد جامعه آماری معتقدند بُعد منافع ملی در نبرد از بُعدهای تأثیرگذار بر تعیین صحنه جنگ است.

بُعد نهم: با توجه به جدول فوق نتایج به دست آمده از فراوانی و درصد فراوانی و میانگین گویای این مطلب است که از تعداد ۴۰ نفر جامعه آماری مقدار ۴۷/۵ درصد پاسخ خیلی زیاد مقدار ۴۱ درصد پاسخ زیاد را انتخاب نموده اند، بنابراین نتایج حاصله گویای این مطلب است که مقدار ۸۸/۵ درصد جامعه آماری معتقدند بعد اهداف از بُعدهای تأثیرگذار بر تعیین صحنه جنگ است.

۴-۵. نتیجه گیری کلی

به منظور تجزیه و تحلیل یافته های پژوهشی، جداول ابعاد، مؤلفه ها و زیر مؤلفه ها مشخص شدند تا براساس بالاترین نمره میانگین عوامل راهبردی تعیین صحنه جنگ را مشخص کنیم. ابعاد صحنه جنگ براساس میانگین نمرات اولویت بندی شده اند و نشان دهنده اهمیت نسبی هر یک در عوامل راهبردی تعیین صحنه جنگ ج. ا. ایران هستند:

جدول ۱۰: ترتیب اهمیت ابعاد تعیین صحنه جنگ براساس میانگین

ردیف	ابعاد	میانگین
۱	دکترین و راهبردها	۵/۴۳۹
۲	توانایی ها	۵/۴۲۸
۳	جغرافیا	۵/۴۱۴
۴	آرمان ها	۵/۴۱۱
۵	منافع ملی	۵/۳۹۷
۶	تهدیدات	۵/۳۵۸
۷	اهداف	۵/۳۵۳
۸	سیاست ها	۵/۳۳۳
۹	مناسبات با همسایگان	۵/۳۰۳

۴-۵-۱. توصیف و تفسیر

دکترین و راهبردها: بالاترین میانگین نشان‌دهنده نقش محوری راهبردهای نظامی و دکترین دفاعی در تعیین صحنه جنگ است. ایران باید راهبردهای انعطاف‌پذیر و مبتنی بر بازدارندگی را توسعه دهد.

توانایی‌ها: این بعد بر اهمیت تقویت ظرفیت‌های داخلی، به‌ویژه در فناوری و نیروی انسانی، تأکید دارد.

جغرافیا: موقعیت ژئوپلیتیکی ایران یک عامل کلیدی است که باید از آن به‌طور استراتژیک بهره‌برداری شود.

تحلیل: دکترین و راهبردها، توانایی‌ها و جغرافیا به‌عنوان سه بُعد اصلی برجسته هستند که نشان‌دهنده تمرکز ایران بر تقویت بنیه نظامی، بهره‌برداری از موقعیت استراتژیک و تدوین راهبردهای دفاعی است.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهاد

با تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی (اسناد بالادستی، بیانات رهبری، دکترین دفاعی، نظر خبرگان) و داده‌های کمی (پرسش‌نامه و آمار خبرگان)، مشخص شد که ابعاد مؤثر بر تعیین صحنه جنگ جمهوری اسلامی ایران ۹ بُعد کلیدی هستند. این ابعاد شامل سیاست‌ها، آرمان‌ها، دکترین و راهبردها، جغرافیا، تهدیدات، توانایی‌ها، مناسبات با همسایگان، منافع ملی و اهداف هستند. یافته‌های کیفی، چهارچوب معنایی و ارزشی را روشن کرده و یافته‌های کمی، وزن و اهمیت هر بُعد را با میانگین‌های بالا (۵/۳ تا ۵/۴۳ از ۶) تأیید کرده است. ترکیب این دو تحلیل نشان می‌دهد که این ابعاد در کنار هم، یک نظام یکپارچه برای طراحی صحنه جنگ ایجاد می‌کنند.

نتایج پژوهش نشان داد که «ابعاد مؤثر بر تعیین صحنه جنگ جمهوری اسلامی ایران» مجموعه‌ای به‌هم‌پیوسته و چندلایه است که در تعامل با یکدیگر، چهارچوب نهایی الگوی راهبردی را می‌سازند.

۱. بُعد سیاست‌ها به‌عنوان ستون اصلی، جهت‌دهنده به سایر ابعاد است و بر پایه بازدارندگی فعال، دفاع در عمق، توسعه صنایع بومی و دیپلماسی دفاعی عمل می‌کند؛

۲. بُعد آرمان‌ها بُعد هویتی و ارزشی الگو را تشکیل می‌دهد؛ با چشم‌انداز ملی، ارزش‌های اعتقادی و اهداف جهانی، صحنه جنگ را به عرصه تحقق مأموریت‌های تمدنی بدل می‌سازد؛

۳. بُعد دکترین و راهبردها هسته عملیاتی و تاکتیکی را فراهم می‌آورد؛ شامل دفاع سرزمینی، حمله پیش‌دستانه و مقابله با تهدیدات ترکیبی؛

۴. بُعد جغرافیا ظرفیت‌ها و محدودیت‌های صحنه را تعیین می‌کند؛ موقعیت ژئوپلیتیک ایران و اقلیم متنوع آن فرصت‌ها و چالش‌های مهمی در طراحی عملیات فراهم می‌سازد؛

۵. بُعد تهدیدات با سه سطح خارجی، داخلی و فناورانه، پویاترین متغیر اثرگذار است و ماهیت ترکیبی آن نیازمند هوشمندی و بازدارندگی نوین است؛

۶. بُعد توانایی‌ها ابزار تحقق سیاست‌ها و دکترین است؛ توان نظامی، اقتصادی و فناوری زمینه پایداری عملیات و استمرار دفاع را ایجاد می‌کند؛

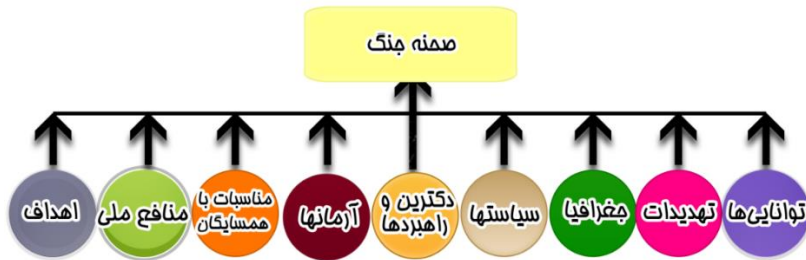
۷. بُعد مناسبات با همسایگان تعیین‌کننده محیط منطقه‌ای صحنه جنگ است و می‌تواند هم فرصت ائتلاف و همکاری ایجاد کند و هم منشأ منازعه باشد؛

۸. بُعد منافع ملی خط قرمز و هسته معنایی تصمیم‌گیری است؛ با سه مؤلفه تمامیت ارضی، استقلال سیاسی و امنیت اقتصادی، عمق راهبردی کشور را تضمین می‌کند؛

۹. بُعد اهداف مقصد نهایی طراحی صحنه جنگ است و شامل بازدارندگی، پیروزی در نبرد و مدیریت پس از جنگ است.

از منظر کمی، میانگین بالای تمامی ابعاد (۵/۳ به بالا از ۶) نشان‌دهنده اجماع خبرگان بر اهمیت هر ۹ بُعد است. از منظر کیفی نیز، پیوستگی این ابعاد یک مدل جامع و پویا ایجاد

می‌کند که می‌تواند به‌عنوان الگوی بومی جمهوری اسلامی ایران در طراحی صحنه جنگ مورد استفاده قرار گیرد.

شکل ۱: ابعاد تعیین صحنه جنگ

۵-۱. پیشنهادهای پژوهش

پیشنهادهای عملیاتی معاونت‌های طرح و برنامه، عملیات، اطلاعات، نیروی انسانی، آموزش، آماد و پشتیبانی، بازرسی و اشراف به‌عنوان متولیان تحقق تعیین صحنه جنگ جمهوری اسلامی ایران محسوب شده که پس از انجام فرایند تصویب آن از سوی ریاست محترم ستاد کل نیروهای مسلح، طی برنامه زمان‌بندی این امر را به عرصه عمل درآورند.

پیشنهاد می‌شود که برای پژوهش‌های آینده، اولویت‌بندی راهبردها و اقدامات با توجه به وضعیت موجود نیروهای مسلح برای صحنه جنگ‌های آینده مشخص و ارائه شود.

پیشنهاد می‌شود که برای پژوهش‌های آینده پژوهش‌های متمرکز بر مدیریت راهبردی صحنه‌های جنگ پس از خاتمه جنگ مشخص و ارائه شود.

پیشنهاد می‌شود که برای پژوهش‌های آینده، وضعیت محتمل صحنه جنگ‌های آینده در رابطه با هر یک ابعاد مرتبط به آن‌ها بررسی و ارائه شود.

فهرست منابع

- افشردی، محمدحسین (۱۴۰۰)، *جزوه کلاسی طرح‌ریزی صحنه جنگ برای دانشجویان دفاع ملی* آقابخشی، علی (۱۳۷۶). *فرهنگ علوم سیاسی*. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- باقری، محمدحسین (۱۳۸۷). *طرح‌ریزی راهبرد نظامی در صحنه جنگ و عملیات*. تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی. چاپ اول.
- بیک بیلندی، علی‌اصغر (۱۳۹۵)، *تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی دریای خزر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران*، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی
- پوردستان، احمدرضا (۱۳۹۹)، *تبیین دکترین نظامی صحنه جنگ آینده جمهوری اسلامی ایران با استفاده از تجارب صحنه جنگ هشت سال دفاع مقدس برای اداره جنگ‌های احتمالی آینده*، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی
- تهامی، مجتبی (۱۳۸۴)، *امنیت ملی (جلد اول و جلد دوم)*، تهران، آجا
- جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۴)، *مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در جهان*، تهران، دافوس سپاه
- چگینی، حسن (۱۳۸۳)، *طرح‌ریزی راهبردی و برنامه‌ریزی دفاعی*، تهران دانشگاه عالی دفاع ملی
- چگینی، حسن (۱۳۷۴). *طرح‌ریزی راهبردی نظامی و برنامه‌ریزی دفاعی*. تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی. چاپ اول.
- چندلر، آلفرد (۲۰۱۳). *راهبرد و ساختار*. ترجمه علیرضا عاصف (۱۳۹۳). تهران: ساکو.
- حیبی، نیک‌بخش (۱۳۹۲)، *ماهیت شناسی جنگ در فضای عدم تقارن*، تهران، مرکز انتشارات راهبردی
- حسن‌بیگی، ابراهیم (۱۳۹۰). *مدیریت راهبردی*. تهران: سمت.
- رستمی، محمود (۱۳۷۸)، *فرهنگ واژه‌های نظامی*، تهران؛ ستاد مشترک ارتش، چاپ اول
- رستمی، محمود (۱۳۸۶)، *فرهنگ واژه‌های نظامی*، تهران، ستاد مشترک ارتش جمهوری اسلامی ایران
- شهلائی، ناصر (۱۳۸۵)، *مدیریت استراتژیک*، تهران، دانشکده فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران

کالینز، جان ام (۱۳۸۳)، *راهبرد بزرگ*، ترجمه کوروش بایندر، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی

کلانتری، فتح‌الله (۱۳۹۹). *بررسی و تبیین راهبرد «تهدید در مقابل تهدید» در سیاست دفاعی جمهوری اسلامی ایران*، مجله سیاست دفاعی، شماره ۸۸.

کویین، جیمز؛ مینتسبرگ، هنری (۱۹۹۷). *مدیریت راهبردی (فرایند راهبرد)*. مترجم صائبی، محمد (۱۳۷۶). تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی. چاپ دوم.

گلوک، ویلیام اف؛ جاج، لارنس آر (۱۹۹۵). *سیاست بازگانی مدیریت راهبردی*. مترجم سهراب خلیلی‌شورینی (۱۳۷۴). چاپ سوم. تهران: یادواره‌ای کتاب.

لطفیان، سعیده (۱۳۸۴). *راهبرد*. تهران: انتشارات وزارت امور خارجه. چاپ چهارم.
ماه‌پیکر، یاور (۱۳۹۵). *فرهنگ آموزش نظامی*، تهران، انتشارات روناس.

مطالعات گروهی دانشجویان دوره اول دکتری پژوهش‌محور (گروه اول) سرتیپ علی جهانشاهی، سرتیپ دوم نورعلی قائمی، سرتیپ دوم انتظامی محمد قنبری، سرتیپ دوم شاهرخ شهرام، دریادار دوم حسین آزاد، سرهنگ حسن رضا حسینی سرهنگ پاسدار جعفر شیرازی، ناخدا یکم احسان نصیری (۱۳۹۷)، *طراحی الگوی پشتیبانی کشور از نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در جنگ*، تهران دانشگاه عالی دفاع ملی

نوروزی، محمدتقی (۱۳۸۵)، *فرهنگ دفاعی - امنیتی*، تهران، نشر سینا

هانکر، جی دیوید؛ ال‌رین، توماس (۲۰۰۱). *مبانی مدیریت راهبردی*. مترجمین حمیدرضا اعرابی و داود ایزدی (۱۳۸۰). تهران: پگاه.

هکس، آرنولد؛ مجلوف، نیکولاس (۲۰۰۸). *مدیریت راهبردی، مفهوم و فرایند*. ترجمه غلامرضا معمارزاده (۱۳۸۷). تهران: اندیشه‌های گهربار. چاپ اول.

بیلیس، جان؛ بوث، کن؛ گارنت، جان؛ زفیل، ویلیام (۱۳۶۹)، *راهبرد معاصر*، ترجمه هوشمند میر فخرایی، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه

References

- Department of Defense (2019). *Dictionary of Military and Associated Terms*. Washington, D.C.: Joint Chiefs of Staff.
- Keegan, J. (1993). *A History of Warfare*. New York: Alfred A. Knopf.
- Rafiq, A. (2017). "The China-Pakistan Economic Corridor: Barriers and Impact." United States Institute of Peace.
- Schofield, V. (2010). *Kashmir in Conflict: India, Pakistan and the Unending War*. London: I.B. Tauris.
- Van Creveld, M. (1989). *Technology and War: From 2000 B.C. to the Present*. New York: Free Press.